

Türkiye’de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme

A Study on the Spiritual Counselor Training in Turkey with
a Special References to the Structure of Higher Religious
Education, Employment Area, and International Standards

Remziye EGE^a

^aAnkara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Eğitimi ABD,
Ankara, TÜRKİYE

Received: 16.08.2021
Accepted: 24.08.2021
Available online: 28.09.2021

Correspondence:
Remziye EGE
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Eğitimi ABD,
Ankara, TÜRKİYE
rege@ankara.edu.tr

ÖZ Türkiye’de Manevi Danışmanlık konusu, teoloji, psikoloji, sağlık bilimleri gibi çeşitli bilimsel alanlarda çalışılmakta ve ilgili kurumlar tarafından ele alınmaktadır. Uygulama alanında, manevi danışmanlık ile ilgili görevleri, cezaevlerine vaiz göndererek, 1950’li yıllardan itibaren resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) üstlenmiştir. 2019 yılında DİB’in başvurusu üzerine Mesleki Yeterlik Kurumu (MYK) tarafından “Manevi Danışmanlık” bir meslek olarak tescil edilmiştir. DİB ihtiyacı karşılamak üzere kendi personelini ilgili alanlara “Manevi Danışman” olarak görevlendirmiş ve onları çeşitli hizmet içi eğitimler yoluyla yetiştirme yoluna gitmiştir. Türkiye’de manevi danışmanlık eğitiminin hizmet öncesi bir lisans programı yoktur. Bu çalışmada, Türkiye’de manevi danışmanlık eğitimi arayışları ele alınmıştır. Bazı lisansüstü eğitim programları ve manevi danışmanlık eğitiminin uluslararası bazı standartları, DİB’in eğitim konusunda yaptığı çalışmalar ile bir arada yorumlayıcı durum yaklaşımı ile çalışılarak, manevi danışmanlık eğitimine yönelik sorunlar geliştirilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manevi danışmanlık; eğitim; akreditasyon; uluslararası standartlar

ABSTRACT The issue of Spiritual Counseling in Turkey is studied in various scientific fields such as theology, psychology, health sciences and has been handled by related institutions. In the field of practice, it can be said that since the 1950s, the Presidency of Religious Affairs (PRA) has officially undertaken the duties of spiritual counseling by sending preachers to the Prisons. Spiritual Counseling was registered as a profession by the Vocational Qualifications Authority (VQA) upon the application of PRA in 2019. PRA has already assigned its own personnel as Spiritual Counselors to the relevant fields and trained them through various in-service training. Spiritual counseling training in Turkey does not have a undergraduate program. In this study, the search for spiritual counseling training in Turkey is discussed. By studying some postgraduate education programs and some international standards of spiritual counseling training together with the studies of PRA on training by way of the interpretive case study, questions about spiritual counseling education have been developed and evaluations have been made.

Keywords: Spiritual counseling; training; accreditation; international standards

EXTENDED ABSTRACT

The issue of Spiritual Counseling in Turkey has been handled by academic circles and related institutions in various aspects, especially the naming dimension, for the last twenty years. Theoretically and with field researches, it is studied in various scientific fields such as theology, psychology, health sciences. However, in the field of practice, it can be said that since the 1950s, the

Presidency of Religious Affairs of the Republic of Turkey (PRA) has officially undertaken the duties of spiritual counseling by sending preachers to the Prisons. In fact, since its establishment, PRA has undertaken an unnamed spiritual consultancy responsibility in various service areas by responding to the religious needs of believers. Since 2015, it has continued to practice its spiritual counseling duties within the framework of the protocols signed between PRA and various institutions such as the Ministry of Health, Justice, and Family. While various studies in academic and practice circles regarding spiritual counseling continue, Spiritual counseling was registered as a profession by the Republic of Turkey Vocational Qualifications Authority (VQA) upon the application of PRA in 2019. In order to meet the need, PRA has already assigned its own personnel as Spiritual Counselors to the relevant fields. These personnel were expected to graduate from a face-to-face or distance higher religious education undergraduate program (such as Faculty of Theology, Faculty of Islamic Sciences, Distance Education Program for Completion of Undergraduate Theology) as a condition of education. The personnel, who also meet some other institutionally determined conditions and who mostly aspire to this task, are trained through various in-service trainings. In this sense, PRA acts independently of the issues related to pre-service training for the spiritual counseling profession. There is no special pre-service undergraduate program for spiritual counseling, which has already started to be practiced as a profession by determining its national standards in Turkey. Theology and similar undergraduate programs that train religious teachers for the Ministry of National Education (MNE) and religious officials for PRA do not have a special mission such as training spiritual counselors. Therefore, it cannot be said that PRA personnel who graduated from these faculties also received special spiritual counseling training. Although having theology education is determined as a necessity for spiritual counseling, considering the interdisciplinary dimension of spiritual counseling, it is obvious that the current Theology undergraduate programs alone will not be sufficient. From the perspective of Turkey, this issue goes back to the structuring of universities. For example, it is still debated whether vocational training should be given in theology faculties. In addition to the debates on the existence of vocational specialization education, the issue of how it will be structured, if any, continues to occupy the academic circles. In this study, considering the point reached regarding spiritual counseling in Turkey, the search for spiritual counselor training education, which has been emphasized more and more especially after the 2000s, has been discussed. In this context, some postgraduate education programs have been examined. The programs in question do not claim to be a prerequisite for training and admission to the profession. However, it is important to look at these programs in terms of contributing to the professional development of PRA personnel who have been or will be assigned as spiritual counselors, just like in-service trainings, and in terms of their contribution to the search for spiritual counselor training. Likewise, in this research, the search for spiritual counselor training has been studied by considering some international standards of spiritual counseling training and the studies of PRA on training. In the research, which has been conducted according to the interpretive and evaluative designs of the case study, questions about spiritual counseling training have been developed and evaluations have been made on the examined situations.

Türkiye’de manevi danışmanlık ile ilgili akademik çalışmalar daha çok din eğitimi ve din psikolojisi alanlarında ve psikoloji, psikoterapi, sosyal hizmetler ve sağlık bilimleri içerisinde gerçekleştirilmektedir. Çalışmalarda *manevi danışmanlık* yanında, *dini danışmanlık*, *dini rehberlik*, *manevi destek* ve *manevi bakım* kavramsallaştırmalarını görmek mümkündür. Bazı din eğitimcilerinin daha çok *dini danışmanlık*¹ bazı din psikologlarının ise daha çok *manevi bakım*², *manevi destek*³ veya *manevi danışmanlık*⁴ ifadelerini benimsediği görülür. Tüm isimlendirmelerin içeriği büyük oranda benzerdir. Din bilimleri dışındaki alanlarda ise ayrı bir meslek olarak dini ve/veya manevi danışmanlığa gerek olmadığı fikri yaygındır. Genel psikolojik danışmanlık manevi boyutları da kapsar. Bu yeni alanın teori ve uygulamada psikolojik danışmanlık açısından zararlı neticeleri olacağı düşünülür.⁵ Dolayısıyla konu hem din bilimleri hem de psikoloji çevrelerinde hala sıcak bir şekilde tartışılmaktadır. Durum böyleyken 2019 yılında DİB’in başvurusu üzerine Mesleki Yeterlik Kurumu (MYK) tarafından *Manevi Danışmanlık* bir meslek olarak onaylanmıştır.⁶ Buna göre “Manevi Danışman”, “İSG ve çevre koruma önlemleri çerçevesinde, yetkisi dâhilinde ve tanımlanmış görev talimatlarına göre; farklı yaşam dönemle-

¹ Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014; Suat Cebeci, “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2010, c.8, sy. 19, s. 53-69.

² Öznur Özdoğan, “Kanser Hastası ve Ailesine Manevi Bakım”, *Türkiye Klinikleri Tıbbi Onkoloji-Özel Konular*, 2020, c.13, sy.1, s. 52-58.

³ Erkan Kavas - Nurgül Kavas, “Manevi Destek Algısı (MDA) Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği”, *Electronic Turkish Studies*, 2014, c.9, sy.2, s.905-915.

⁴ Mebrure Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2017, c.21, sy.2, s. 1267-1304.

⁵ Türk Psikiyatri Derneği Açıklaması, 2019. <https://www.psikiyatri.org.tr/2010/manevi-danismanlik-meslek-standardi-taslagi-hakkinda-aciklama> (15/07/2020).

⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Değişik: 2/7/2018 – KHK/703/141 md.), 2018. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=633&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (30/07/2020).

rindeki bireylerin din veya maneviyatla ilişkilendirdiği sorunlarıyla başa çıkma süreçlerinde bütüncül bir yaklaşımla modern danışma teknikleri ile dini ve manevi yöntemleri birlikte kullanan; problemi konusunda danışanların hedeflerine ulaşmalarını sağlamak amacıyla bireyle ve grupla manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini sunan ve mesleki gelişim faaliyetlerini yürüten nitelikli kişi” şeklinde tanımlanmıştır.⁷ DİB ihtiyacı karşılamak üzere hali hazırda kendi personelini ilgili alanlara Manevi Danışman olarak görevlendirmiştir. Bu personelden eğitim şartı olarak yüz yüze veya uzaktan bir yüksek din öğretimi lisans programından (İlahiyat Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, İlahiyat Lisans Tamamlama Uzaktan Eğitim Programı gibi) mezun olmaları beklenmiştir. Kurumsal olarak belirlenen diğer bazı şartları da karşılayan ve çoğunlukla kendisi bu göreve talip olan personelin, çeşitli hizmet içi eğitimler yoluyla yetiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Türkiye’de ulusal standartları belirlenerek meslek olarak icra edilmeye başlanan manevi danışmanlık eğitiminin hizmet öncesine ait özel bir lisans programı yoktur. Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) din dersi öğretmeni ve DİB’ye din görevlisi yetiştiren İlahiyat vb lisans programlarının manevi danışman yetiştirmek gibi özel bir misyonu yoktur. Dolayısıyla bu fakültelerden mezun olan DİB personelinin de özel olarak manevi danışmanlık eğitimi aldığı söylenemez. Teoloji eğitimi almış olmak manevi danışmanlık için zorunluluk olarak belirlense de manevi danışmanlığın disiplinlerarası boyutu düşünüldüğünde hâlihazırda İlahiyat lisans programlarının tek başına yeterli olmayacağı ortadadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de manevi danışman yetiştirme eğitimi arayışları ele alınmıştır. Bu çerçevede, bazı lisansüstü eğitim programları incelenmiştir. Nitel araştırmanın durum çalışmasının yorumlayıcı desenine göre yapılan çalışmada, manevi danışmanlık eğitiminin yüksek din öğretiminin yeniden yapılanma tartışmaları, uluslararası temel standartlar ve DİB’in manevi danışmanlık konusunda yaptığı çalışmalar bir arada düşünülerek incelenmiş, incelenen durumlar üzerine, manevi danışmanlık eğitimine yönelik sorular geliştirilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Makale, bu sorulara dikkat çekmek suretiyle mesleğe yönelik iyileştirme çalışmalarına akademik bir katkı sunmayı da amaçlamaktadır.

TÜRKİYE’DE DİN HİZMETLERİNİN DOĞASI AÇISINDAN MANEVİ DANIŞMANLIK

İnsan bütüncül yapısı itibarıyla maddi ve manevi ihtiyaçları olan sınırlı ve dinamik bir varlıktır. Söz konusu ihtiyaçları çerçevesinde anlamlı bir hayat yaşamaya ihtiyacı vardır. Böyle bakıldığında insanlık yolculuğunda, bireyin manevi ihtiyaçlarının karşılanması, maddi ihtiyaçlarının karşılanmasından önemsiz değildir. Din de manevi ihtiyaçların içerisinde yer alır. Din, inanan bireyin hayatını kuşatır. Yapıyı etkiler. Onu değiştirir, dönüştürür. Bu anlamda bireyin dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere var olan din hizmetleri de inanan bireylerin dini yaşamlarına yardım, katkı ve zenginlik sunar. İnsanın doğası gibi dinamik olan bu hizmetler, bir ibadeti yerine getirmekle ilgili sorumluluklar konusunda rehberlik etmekten, bireyin anlam dünyasını ve dünya görüşünü oluşturmaya katkı sağlamaya kadar geniş bir yelpazede yer alır. Bu yelpaze, bireyin bireysel ve toplumsal kimliğini inşa ettiği her alanı kapsar. Aile, iş yeri, mahalle, okul, ibadethane, hastane, cezaevi, bakımevi gibi bireyin içinde var olduğu her alanda bu hizmetlerin de olması doğaldır. Toplumunun manevi yapısının önemli bir dinamiği din olan Türkiye’de, Müslüman bireylerin camilerde olduğu gibi diğer alanlarda da din ile ilgili ihtiyaçlarının karşılanması söz konusudur. Bu bağlamda DİB tarafından din hizmetleri yürütülmektedir. Çünkü Türkiye’de “İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek” görevi, ana-

⁷ “Manevi Danışman” Ulusal Meslek Standardı, 2019. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191025M1-2.htm> (15/07/2020).

yasal ve yasal olarak, DİB'e aittir.⁸ Bu görev doğrultusunda kurulduğu günden bu yana DİB'in görev ve hizmet alanlarında çeşitli gelişmeler yaşanmış ve manevi danışmanlık işleri belli bazı görevler içinde tanımlanmıştır. Bu çerçevede DİB'in çeşitli birimlerinin kendi faaliyet sınırları içerisinde açık veya örtük bir şekilde manevi danışmanlığın içerik ve hedeflerini görmek mümkündür.⁹

“İhtiyaç duyulan camilerde dini danışmanlık bürolarının açılmasıyla ilgili çalışma yapılmasını sağlamak ve bununla ilgili iş ve işlemleri takip etmek.

Aile sorunlarının çözümüne yönelik dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak.

Sosyal ve kültürel değişimler sonucu karşı karşıya kaldığı riskler ve yeni sorunlar karşısında aileyi güçlendirmek için aile bireylerine manevi destek hizmeti sunmak.

Sevgi evleri, huzurevleri, yetiştirme yurtları, kadın konuk evleri gibi sosyal hizmet kurumlarında dini rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak.

Çeşitli nedenlerle yurt içinde göç etmek durumunda kalan vatandaşlarımıza dini danışmanlık ve manevi destek sunmak.

Engellilere yönelik manevi destek hizmeti sunulmasını sağlamak.

Sağlık kuruluşlarında, ceza infaz kurumu ve çocuk eğitim evlerinde manevi destek hizmeti sunmak için gerekli çalışmaları yapmak.

Denetimli serbestlik kapsamında bulunan vatandaşlarımıza manevi destek hizmeti sunmak”.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, DİB bünyesinde din eğitimi ve din hizmetleri alanlarında görev yapmak doğal olarak manevi danışmanlık hizmeti vermeyi de içermektedir. Buradan hareketle, içerik ve yöntem olarak bireylerin dini yaşamlarını doaygun bir şekilde sürdürmelerine rehberlik ve danışmanlık etmeyi hedefleyen bütün din hizmetlerinin doğasında manevi danışmanlığın yer aldığını söylemek mümkündür.

■ TÜRKİYE'DE MANEVİ DANIŞMANLIK MESLEĞİ

Türkiye’de manevi danışmanlığın bir meslek olarak tanımlanmasına varan süreçte DİB’in din eğitimi ve din hizmetleri alanında cami içinde ve dışında dini ihtiyaçları karşılamak üzere çeşitli faaliyetler yürüttüğü ve bu eğitim ve hizmetler çerçevesinde adı konulmamış bir manevi danışmanlık boyutunun yer aldığı yukarıda ifade edilmişti. 2019 yılında, manevi danışmanlık *din ile ilgili yardımcı profesyonel meslek* sınıfında tanımlanmış ve ulusal meslek standartları belirlenmiştir¹⁰. “Ulusal meslek standartları; bir mesleğin başarılı bir şekilde icra edilebilmesi gerekli görevler, işlemler, başarımlar ölçütleri, bilgi ve beceriler ile tutum ve davranışları tanımlayan asgari normlardır. Ulusal meslek standartları, MYK Yönetim Kurulu tarafından onaylanmakta ve ardından Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmektedir. İş analizine dayalı ve iş piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanan ulusal meslek standartları asgari meslek profilini ortaya koymakta ve pek çok farklı alanda kullanılmaktadır. İş piyasasında faaliyet gösteren kuruluşların insan kaynakları yönetim süreçlerinde, eğitim müfredatlarında ve ulusal yeterliliklerin geliştirilmesinde girdi olarak kullanılmaktadır.”¹¹

⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 1965.

⁹ Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri, 2020. <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/sayfa/49/> (09/07/2020).

¹⁰ “Manevi Danışman” Ulusal Meslek Standardı, 2019, s.7.

¹¹ Ulusal Meslek Standardı Geliştirme Rehberi, 2019, s.2. file:///D:/md/UMS_Gelistirme_rehberi.pdf (16.08.2021).

Tanımlanan bu meslek profiline göre manevi danışman, *sağlık tesisi, ceza infaz kurumu, sosyal hizmet kurumları ve benzeri kamu kurumlarında ve özel kurumlardaki mesleğe uygun donanıma sahip ortamlarda çalışır*. Manevi danışmanlık mesleği 6. seviye¹² olarak tanımlanmıştır. Seviye 6 olarak tanımlanan meslekleri yürütecek olanlardan ortak beklentiler ise şunlardır:¹³

- Meslek alanında sorgulayıcı bakış açısını içerecek şekilde ileri düzey kuramsal, metodolojik ve olgusal bilgiye sahiptir.
- Karmaşık ve öngörülemeyen sorunlara yaratıcı çözümler geliştirmede ileri düzey uzmanlık becerisini kullanır.
- Meslek alanına özgü ileri düzey uzmanlık gerektiren faaliyetlere yönelik bilgi ve verileri değerlendirerek bu faaliyetlerle ilgili yargıya varır.
- Öngörülemeyen ortamlarda sorumluluk alarak karar verir.
- Öngörülemeyen ortamlarda karmaşık olan faaliyet ve projeleri yönetir.
- Kendisinin, kişilerin ve grupların performansının yönetiminde ve mesleki gelişiminde sorumluluk alır.
- Soyut düşünmeyi gerektiren sorunlara kısmen yaratıcı çözümler geliştirir.
- Entelektüel bağımsızlık ve analitik düşünceler sergiler.
- Ürün/hizmetlerin ve süreçlerin iyileştirilmesine yönelik araştırma ve geliştirme çalışmaları yapar. Meslek alanıyla ilgili uzmanlık düzeyindeki bilgi, becerileri ve deneyimlerini çalışanlarla paylaşır.
- Proje yönetimi ve uygulama süreçlerinde çalışan ekiplere liderlik eder.
- Mesleği ile ilgili ileri düzeyde yenilik ve gelişmeleri takip ederek mesleki uygulamalara yansıtmasını sağlar.

Bu seviye belirleyicileri Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'nden (TYÇ) alınmakla birlikte, manevi danışman meslek profili oluşturulurken neden seviye 6 olarak tercih edildiği açıklamasına rastlanılmamıştır. Ancak özelliklere bakıldığında, ilk beş seviyede yer alan *olgusal, bilişsel ve kuramsal bilgi* yanı sıra *meslek alanına özgü problem çözümede kullanılan genel stratejik bilgiye* işaret eden *üstbilişsel* bilgiyi, uygulama ve süpervizyona ilişkin nitelikleri kapsadığı görülmektedir. Bu durumda manevi danışman eğitiminin hizmet öncesi yönünün lisans eğitimi boyutunda tasarlandığı düşünülebilir.

Bu seviyede belirlenen manevi danışmanlık meslek profilinin, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini yürütmek, bu hizmetlerin kalitesini geliştirmek ve mesleki gelişim faaliyetlerini yürütmek ile ilgili görevlerini aşağıdaki yer alan işlemler çerçevesinde gerçekleştirmesi beklenmektedir:¹⁴

- Görüşme öncesi ön hazırlık yapmak
- Danışanla görüşme sürecini başlatmak
- Danışanın ihtiyacını tanımlamak
- Manevi konularda danışmanlık yapmak
- Manevi konularda rehberlik yapmak

¹² MYK Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (TYÇ), yeterlilikleri 8 farklı seviyede sınıflandırmaktadır. TYÇ ülkemizde sunulan örgün ve yaygın eğitim faaliyetleri sonucunda düzenlenen yeterlilikler (diploma, sertifika, ustalık belgesi vb.) ile önceki öğrenmelerin tanınması sonucu düzenlenen yeterlilikleri (mesleki yeterlilik belgesi) tanımlayan, sınıflandıran ve karşılaştıran ulusal yeterlilik çerçevesidir. Seviyeler, herhangi bir öğrenme alanı dikkate alınmadan tanımlanmaktadır. Her seviye, yeterliliklerin sahip olduğu ortak öğrenme kazanımlarına göre tanımlanmış olup aynı seviyede bulunan farklı yeterliliklere ait asgari öğrenme kazanımları ortaktır. MYK Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi, 2016. <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/turkiye-yeterlilikler-cercevesi> (09/07/2021).

¹³ Ulusal Meslek Standardı Geliştirme Rehberi, 2019, s.43.

¹⁴ "Manevi Danışman" Ulusal Meslek Standardı, s.11-13, 2019.

- Danışanla görüşme sürecini sonlandırmak
- Verdiği hizmetleri izlemek
- Danışmanlık hizmet süreçlerini iyileştirmek
- Bireysel mesleki gelişimi sağlamak
- Meslektaşlarının mesleki gelişimine destek sağlamak.

Bu işlemlerin başarımlar ölçütleri ve manevi danışman meslek profili çerçevesinde, manevi danışmandan beklenen çeşitli bilgi ve beceriler ile tutum ve davranışlar da belirlenmiştir. Bunlardan özellikle yukarıda söz edilen işlem ve mesleğe özgü görevlere karşılık gelenlerden seçilen örnekler şunlardır:¹⁵

BAŞARIM ÖLÇÜTLERİ

- Manevi konularda danışmanlık yapmak: Danışanın din ve maneviyatla ilişkilendirdiği olumsuzluklar ve kritik yaşam olaylarında, kayıplarla başa çıkma sürecinde ona eşlik eder. Danışanın olumlu davranışlarının güçlendirilmesinde manevi danışmanlık sağlar.
- Manevi konularda rehberlik yapmak: Danışanın karşılaştığı güçlüklerle barışması, bu esnada kendi zayıf yönleri ile yüzleşmesi ve güçlendirmesi sürecine eşlik eder. Bireyi veya grubu manevi boyut ve bunun desteklenmesi konusunda bilgilendirir.
- Danışanla görüşme sürecini sonlandırmak: İhtiyaç ve talep halinde manevi eğitim programları düzenler. Danışandan yürütülen görüşme sürecine ilişkin geri bildirim alır. Aldığı geri bildirimlere göre danışanın manevi danışmanlık ihtiyacının giderilip giderilmediğini belirler. Destek ihtiyacının devam etmesi durumunda danışanla görüşmek üzere yeni bir takvim belirler.

BİLGİ VE BECERİLER

- İlahiyat alan bilgisi ve becerisi
- Manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerine uygun çalışma ortamı özellikleri hakkında bilgi
- Çalışma ortamını manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerine uygun hale getirme becerisi
- Manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinde kullandığı araç, gereç, ekipman ve malzeme ve karşılması gereken özellikler hakkında bilgi
- Manevi danışmanlık sürecine dair bilgi ve dokümanları kayıt sistemine ve gizlilik kurallarına uygun olarak kayıt altına alma bilgi ve becerisi
- Manevi danışmanlık sürecinde tutulan kayıtları oluşturulan sisteme göre yedekleme yaparak arşivleme becerisi
- Manevi danışmanlık sürecinde kişisel bilgilerin gizliliği ve güvenliğini sağlama bilgi ve becerisi
- Danışanın destek almak istediği konu kendi uzmanlık bilgisinin dışında farklı uzmanlık gerektiriyorsa ilgili birime yönlendirme becerisi
- Danışanın ihtiyacı doğrultusunda manevi destek gereksinimlerini belirleme becerisi
- Danışanın destek almak istediği konunun kapsamını belirleme becerisi
- Danışanın din ve maneviyatla ilişkilendirdiği olumsuzluklar ve kritik yaşam olaylarında, kayıplarla başa çıkma sürecinde ona eşlik etme becerisi
- Danışanın olumlu davranışlarının güçlendirilmesinde manevi danışmanlık sağlama becerisi
- Manevi konularda rehberlik yapma becerisi
- Bireyi veya grubu manevi boyut ve bunun desteklenmesi konusunda bilgilendirme becerisi

¹⁵ "Manevi Danışman" Ulusal Meslek Standardı, s.15-18, 2019.

- İhtiyaç ve talep halinde manevi eğitim programları düzenleme bilgi ve becerisi
- Aldığı geri bildirimlere göre danışanın manevi danışmanlık ihtiyacının giderilip giderilmediğini belirleme becerisi
- Meslektaşlarıyla periyodik olarak deneyim paylaşımında bulunma becerisi.

TUTUM VE DAVRANIŞLAR

- Belirsizlik durumlarına karşı tahammül göstermek
- Çalışma ortamındaki ilişkilerinde olumlu ve duyarlı olmak
- Danışanlar arasında din, dil, ırk, mezhep, siyasi görüş ve benzeri konularda ayrımcılık yapmamak
- Danışmanlık kişileri ve olayları koşulsuz kabullenmek
- Danışmanlık süreçlerinde inisiyatif kullanmak
- Geri bildirimlere ve eleştirilere açık olmak
- Hizmet sürecinde motive edici, destekleyici tutumunu sürdürmek
- Hizmet süreçlerini etik ve yasal kurallara uygun yürütmek
- İlgili meslek elemanları ile işbirliği içinde uyumlu çalışmak
- Mesleğine ilişkin konularda paylaşımcı olmak
- Mesleğine ilişkin yeniliklere ve yeni fikirlere açık olmak
- Mesleki gelişimini sürdürmeye önem vermek
- Olaylar ve durumlar karşısında esnek ve olumlu davranış ve tutuma sahip olmak
- Sosyal sorumluluk çalışmalarına katılımda istekli olmak.

Yukarıda verilen meslek profiline yönelik özet bilgiler çerçevesinde şunu ifade etmek gerekir: MYK'nın meslek ve iş tanımlarına bakıldığında¹⁶ 2019 yılında tanımlanan manevi danışmanlık mesleğine yönelik işlerin, belli bir eğitim-öğrenme ve deneyim süreciyle kazanılan bilgi, beceri ve yetkinlikler çerçevesinde icra edilebilmesi için, bu konunun ilgili tüm taraflarının birlikte çalışmalara devam etmesi gereklidir. Meslek profiline belirleyicilerinin mesleğe yetiştiren tarafın da belirleyicileri olması, bu standartlarda bir hizmet bekleniyorsa, bu standartları karşılayan bilgi, beceri ve yetkinliklerin kazandırıldığı eğitim programlarının var olması gereklidir.

TÜRKİYE'DE MANEVİ DANIŞMANLIK EĞİTİMİ ARAYIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'de manevi danışmanlık eğitimi konusunda yapılan akademik çalışmaları bir ihtiyaç analizi olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle alan araştırmalarının sonuçlarında manevi danışmanların eğitiminin gerekliliği ve buna yönelik önerilerin sunulduğu görülmektedir.¹⁷ Bir önceki kısımda ele alı-

¹⁶ "Meslek: Belli bir eğitim-öğrenme ve deneyim süreciyle kazanılan bilgi, beceri ve yetkinliklerin bütünü. İş: Bireyin sahip olduğu mesleği icra etmesi, başka bir ifadeyle mesleki bilgi ve becerilerini uygulamaya aktarılması, mesleğin icrası için gerekli faaliyetler bütünü". Ulusal Meslek Standardı Geliştirme Rehberi, 2019, s.4.

¹⁷ Mualla Selçuk, "2000'li Yıllara Giderken İrşat Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler", *II. Din Şurası Tebliğ Müzakereleri, II. Din Şurası Tebliğ Müzakereleri*, DİB. Yayınları, Ankara 2003, ss. 458-467; Remziye Ege, "Dini Danışmanlık ve Rehberliğin Bir Bilim Dalı Olarak Gelişmesinin Gerekliliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Dini Araştırmalar*, 2011, c.14, sy. 39, ss. 104-114; Saadettin Özdemir, "Sosyal Hizmetlerde Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Gündüz Yayıncılık, Ankara 2012, ss. 231-267; Abdullah İnce, "Kur'an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, c.19, sy.35, ss.121-149; Havva Sinem Uğurlu, *Dini Danışmanlık Eğitimi: Amerika Örneği ve Türkiye Gereksinim Çözümlemesi Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2017; Metin Erdem ve Bedrettin Kesgin, "Manevi Destek Uygulayıcılarının Manevi Destek Hizmetlerine İlişkin Görüşleri", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, c.7, sy.15, ss. 124-140; Muhammed Esat Altıntaş, Hastanelerde Gerçekleştirilen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği), *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2018, c.11, ss. 221-256; Ömer Faruk Söylev, "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dinî Danışma ve Rehberlik", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2018, c.8, sy.16, ss. 287-308; Merve Reyhan Baygeldi, *Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması: Mevcut Durum ve Öneriler*, 2018, sy. 234, SETA, İstanbul, ss. 7-30.

nan mesleğin adının konması ve görev tanımlarının yapılarak tescil edilmesi gibi hususlar gelinen noktada bu sürecin sonuçlarından biri olarak görülebilir. Altaş, henüz manevi danışmanlık mesleği tanımlanmamışken, hastanelerde dini danışmanlık hizmetlerini yürütecek personelin eğitimi ile ilgili şu hususlara değinmiştir:¹⁸

“Hastanelerde dinî danışmanlık hizmetlerinin ihtiyaç duyduğu bilgi ve beceriler, dinî danışmanlık genel kavramı altında üretilen bilgi ve becerilere dayanmaktadır. Dolayısıyla genelci bir yaklaşımla dinî danışmanlık bir meslek alanı olarak düşünülmesi, bu meslek alanının ihtiyaç duyduğu elemanlar İlahiyat Fakülteleri bünyesinde müstakil bölümlerden yetiştirilmelidir. Uygulamalı derslerin yoğunlukta olduğu bu bölüm programlarında ayrıca hastaneler başta olmak üzere çeşitli kurumlarda blok uygulamalar gerçekleştirilmelidir. Meslek içinde de hastanelerde görev yapan personele yönelik sertifika programları gerçekleştirilerek hastane ortamının gerektirdiği özel beceriler çerçevesinde uzmanlaşma sağlanmalı, yeni bilgiler ışığında personel diri tutulmalıdır. Yurtdışı uygulamalarında asgari 120 kredilik eğitim programlarından yetiştirildiğini gözlemlediğimiz bu alanın personelini, hizmet içi eğitim programlarıyla yetiştirmenin hizmetle ilgili ciddi sıkıntıları ortaya çıkarma ihtimaliyle birlikte, akamete uğratma tehlikesi de bulunmaktadır. Hem alanın hem de mesleğin meşruiyetini sağlamak müstakil bir eğitim alanı oluşturulmasıyla mümkün olacaktır.”

Altaş'ın ifadelerinde görüldüğü gibi manevi danışmanlık eğitimi pek çok açıdan üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Buradan hareketle Türkiye'deki mevcut durumda manevi danışmanlık eğitim arayışları şu boyutlarda ele alınmıştır:

- Hizmet öncesi eğitim bağlamında, genel olarak yüksek din öğretimi/İlahiyat Fakültelerinin yapılandırılması, mesleki uzmanlaşma eğitimi, lisansüstü seviyede eğitim arayışları,
- Hizmet içi eğitim bağlamında DİB'in düzenlemiş olduğu eğitimler,
- Uluslararası temel standartlar.

HİZMET ÖNCESİ EĞİTİM BAĞLAMLI

Türkiye'de ulusal meslek standartları belirlenmiş olan bu mesleğe yönelik hizmet öncesi eğitim bağlamında lisans seviyesinde herhangi bir eğitimin henüz faaliyete geçmediği ifade edilmişti. Hali hazırda bu mesleği icra edenlerin aldığı ilahiyat lisans eğitimi müfredatı içerisinde ise doğrudan yukarıdaki becerileri ve tutumları kazandıran dersler yoktur. Hatta hali hazırda manevi danışmanlık mesleğinin tanımı yapılmış ve standartları belirlenmiş olmakla birlikte ilahiyat lisans eğitimi çerçevesinde bu standartlarla uyumlu eğitim programı geliştirme çalışmaları da yoktur. Hizmet öncesi eğitimlerin lisans veya lisansüstü düzeyde nasıl yapılandırılması gerektiği konusu halen tartışılmaktadır. Eğilim daha çok lisansüstü eğitimden yanadır ve bazı uygulamalar başlamıştır. Bu konuya ilahiyat lisans eğitimi açısından bakıldığında ise Türkiye'de tartışılan daha köklü bir problemi görmek mümkündür: İlahiyat fakültelerinin kuruluş amacını da göz önünde bulundurarak yeniden yapılandırılması. Bu problemin, manevi danışman yetiştirme eğitimi bağlamında yerini belirlemek üzere buraya konuyla ilgili bazı akademik çalışmalardan örnek görüşler alınmıştır. Bunlarda biri, yeniden yapılanmanın teorik temelleri ve belli bir yaklaşımı olan

¹⁸ Nurullah Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Uygulamalarında Amaç Belirleme (Uygulama İçin Temel Hareket Noktaları)”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2017, c.53, sy.1, s.37.

belli bir sistem içerisinde yapılması gerektiği yönündedir. Bu görüşte olanlar şu temel düşünceleri öne sürmektedir:

- “Temel ilahiyat eğitiminin amaçları, kapsamı vs. belirlenmelidir.
- Temel ilahiyat eğitimi üzerine bina edilecek ve istihdam alanlarına yönelik eğitim verecek bir yapılanma gerçekleştirilmelidir.
- Bölümlendirme bu yeni yapılanmaya göre yeniden yapılmalıdır. Her bölüm diploma (veya ortak diplomaya ek belge) vermelidir.
- Temel ilahiyat üzerine planlanan bölümlerde, istihdam alanına yönelik özel alan bilgi ve becerisini kazandıracak derslere yer verilmelidir.”¹⁹

Diğer bir görüş de İlahiyat Fakültelerinin *ilahiyat uzmanı yetiştirme* yönündeki kuruluş amacının korunarak yapılandırılması yönündedir. Buna göre de temel ilahiyat eğitimi ilahiyat çekirdek eğitimi olarak yorumlanmıştır. Kutlu, *ilahiyat eğitiminin, bir meslek eğitimi olmayıp, din olgusunu, din toplum ilişkisini, din birey ilişkisini eleştirel bir yaklaşımla ve bilimsel yöntemlerle incelemeyi amaç edinen bir ilmî faaliyet* olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, bu eğitimin, *dinî konuları kendi asıl kaynaklarından bilimsel yöntemlerle analiz edebilen, toplumun güncel dini sorunlarını analiz edebilen ilahiyat uzmanları/diniyat mütehassısları yetiştirmek* olan asıl hedefi korunmalıdır. Ancak buna öncelik vermek din hizmetleri ile ilgili eğitim verilmemesi olarak anlaşılmamalıdır:

“Din hizmetleri elamanı (müftü/vaiz ve imam) ve meslekî eğitim (ilköğretim, ortaöğretim, İmam Hatip Lisesi ve Kur’an Kursu Öğreticiliği vb.) de bu kurumlar yoluyla verilebilir. Ancak bu alanlar üniversal bir eğitimin parçası olan ilahiyat eğitiminin araştırma ve yüksek din öğretimi misyonunun önüne geçmemelidir. Mesleki alanlar, İlahiyat Çekirdek Eğitimi’nin üzerine bölüm mantığı ile ilave edilebilir. Ayrı programlar halinde verilme yoluna gidilmesi, İlahiyat Fakültelerinde enerjinin boşa harcanmasına sebep olmaktadır. İhtisaslaşmayı öne çıkaran bölüm mantığı ile ilahiyat eğitimi, beş yıllık sürede usûl, giriş, tarih dersleri, araç dersleri ve ilahiyat bilimleri-uzmanlık alan dersleri veya meslekî alan dersleri olarak şu şekilde yapılandırılabilir. İlk üç yılında usul, giriş, tarih ve araç dersleri ile temel ilahiyat eğitimi verilebilir.”²⁰

Göründüğü gibi böyle bir değerlendirmede ilahiyatın mesleki eğitim veren yapısı hala tartışılmaktadır. Din dersi öğretmeni ve din görevlisi yetiştirme durumunda da derslerin içerikleri, kredileri ve kazandırılması beklenen yeterlik ve yetkinlikler bağlamında tartışılmaya devam etmektedir. Böyle bir durumda bir meslek olarak manevi danışman yetiştirmenin ilahiyat lisans programında nasıl yer alacağı da bu çok katmanlı tartışmalara eklenmiştir. Müfredatta manevi danışmanlığın hizmet alanlarına yönelik daha spesifik derslerin yer alması gerekliliği bu katmanlardan biridir. Ayrıca, temel ilahiyat eğitimi üzerine psikoloji/psikoterapi dersleri verilebilir mi, dolayısıyla interdisipliner bir mesleki eğitim alanı oluşturulabilir mi gibi sorular da sorulmaktadır. Anlaşıldığı üzere mesleki uzmanlık alanlarının ayrı ayrı eğitiminin olması gerektiği görüşlerinin yanı sıra, ilahiyat fakültesinin kuruluş amacından ayrılmadan mesleki eğitimlerin ilahiyat lisans programı çerçevesinde yapılandırılabilmesi yönünde görüşler de varlığını devam ettirmektedir. İlk ilahiyat fakültesinin açılmasından 2021 yılına kadar İlahiyat Fakülteleri bünyesinde istihdam alanlarına yönelik bölümlenmeler denense de bugün tek tip bir yapılanma olduğu ifade

¹⁹ Cemal Tosun - Recai Doğan, “İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Problemi”, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2004, s.500.

²⁰ Sönmez Kutlu, “İlahiyat Öğretiminin Yeniden Yapılandırılmasının Önündeki Engeller ve Çözüm Önerileri”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? (Sorunlar ve Çözümleri)*, (ed. Süleyman Akyürek), Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s.187.

edilebilir. Bu durumda öğretim programında temel ilahiyat derslerinin yanında, pedagojik formasyon dersleri ile din hizmetlerine yönelik az sayıda zorunlu ve seçmeli teorik ders vardır.²¹ İlahiyat temel derslerinin genelde din hizmetlerine ve özelde manevi danışmanlığa altyapı oluşturabileceği düşünülebilir. Dersi veren öğretim üyesinin bakış açısına göre değişmekle birlikte manevi danışmanlık hizmetleri birtakım özellikleriyle bir din eğitimi faaliyeti olarak kabul edildiğindeyse “Din Eğitimi” ders içeriklerine konu edildiği ifade edilebilir.²² “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, “Engelli Çocuğa Sahip Ailelere Yönelik Manevi Destek Eğitimi”, “Sosyal Hizmetlerde Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”²³ gibi konuların din eğitimi derslerinde irdelenmesi, öğretim üyesinin dersini kişisel yapılandırmasıyla mümkün olabilmektedir. “Rehberlik”, “Gelişim Psikolojisi” gibi pedagojik formasyon derslerinin bir kısmı da manevi danışmanlık alanına bakış açısı ve yöntem sunabilmesi bakımından önemlidir. Ancak genel olarak bu derslerin örgün eğitimde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimini ve imam hatip liselerindeki meslek dersleri öğretimini öncelediği göz önüne bulundurulduğunda manevi danışmanlık için içerik sunma konusunda soru işaretleri taşımaktadır.²⁴

İlahiyat programlarında bulunan din hizmetlerine yönelik derslerin de manevi danışmanlığı konu etmesi gerektiği çıkarımı yapılabilir. “Din Psikolojisi”, “Din hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim” gibi zorunlu dersler yanında, “Dini Danışmanlık Hizmetlerinin Psikolojisi” gibi, her fakültenin programında olmasa da, seçmeli olarak yer verilen derslerin ise manevi danışmanlık alanına birebir içerik üretebileceği varsayılabilir.²⁵ Ancak bu varsayımda da temel zorunlu dersler ile pedagojik formasyon derslerinin yoğunluğu nedeniyle öğrencilerin bu dersleri seçmek için programlarında yer bulamaması sorunu ile karşılaşmaktadır.

Tüm bu değerlendirmelerin yanı sıra, ilahiyat programlarından mezun olanlardan beklenen bilgi, beceri ve yetkinlik düzeylerindeki yeterliklerden, manevi danışmanlık alanına yönelik olabilecek bazıları şöyledir:²⁶

- “Alanıyla ilgili bilgi üretme yollarını bilir”,
- “Değişen ve gelişen şartlar doğrultusunda dini meseleleri yorumlayabilme bilgisine sahip olur”,
- “Dini konularda karşılaşılan problemlere çözüm üretebilir”,
- “Bilim, düşünce ve sanatın, dini anlama ve yorumlama süreçlerindeki önemini farkında olur”,
- “Dinin uzlaştırıcı niteliğinden yararlanarak, bir arada yaşama kültürünü geliştirir.”

Avrupa Yükseköğretim Alanı Bologna Süreci kapsamındaki²⁷ çalışmaların yönlendirmesiyle örnekleri verilen bu yeterlikler ve bunlara benzer yeterliklerin programda mevcut derslerle ilişkisi de sunulmuştur²⁸. Dolayısıyla ilahiyat program yeterliklerinin manevi danışmanlık alanı için bir bakış açısı sunması beklenebilir. Bu bakış açısı bir önceki başlıkta ele alınan meslek standartlarıyla uyumlaşan bir eğitim standardına ulaşabilmek için faydalı olabilir. Bu da yeniden yapılanma ve program geliştirme süreçlerinde değerlendirilmesi gereken konulardan biridir.

²¹ Kasım Kocaman, “Türkiye’de Din Hizmetleri Bağlamında Yüksek Din Öğretiminde Meslekî Uygulama”, *Electronic Turkish Studies Journal*, 2019, c.14, sy.4.

²² Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020. <https://obs.bozok.edu.tr/ogrenci/ebp/course.aspx?zs=1&mod=1&kultur=tr-TR&program=146&did=19068&mid=116720&pmid=1766> (15/07/2020).

²³ Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020.

²⁴ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020b. http://bbs.ankara.edu.tr/Ders_Bilgileri.aspx?sdgNo=860541&dno=395432&bno=1892&bot=489 (15/07/2020).

²⁵ Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020. <https://ilahiyat.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/31> (14/07/2020).

²⁶ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yeterlikleri, 2020. http://bbs.ankara.edu.tr/Ders_Program_Yeterlilikleri_Illiskileri.aspx?bno=1892&bot=489 (15/07/2020).

²⁷ Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), 2020. <https://uluslararası.yok.gov.tr/uluslararasıilasma/bologna/temel-bilgiler/bologna-sureci-nedir> (15/07/2020).

²⁸ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yeterlikleri, 2020.

MANEVİ DANIŞMAN YETİŞTİRMEYİ HEDEFLEYEN LİSANSÜSTÜ EĞİTİM PROGRAMLARI

2010'lu yıllardan başlayarak Türkiye'de dini/manevi bakım ve danışmanlığın akademik çevrelerde yeniden tartışılmaya başlaması, 2013 yılında Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde "Dini Danışmanlık ve Rehberlik" tezsiz yüksek lisans programının açılmasıyla bir üst noktaya taşınmıştır.²⁹ Henüz bir meslek olarak ortaya çıkmadığı ve resmi isimlendirmesi yapılmadığı bir dönemde verilen din hizmetlerinin etkisiyle "rehberlik" ibaresinin de programların isimlerine taşındığı görülmektedir. Bu gelişmenin ardından Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde aynı adla bir tezsiz yüksek lisans programı daha kurulmuştur.³⁰ 2015 yılında DİB'in hastanelerde "manevi destek" hizmetine başlayarak bu kurumlarda hizmete özel personel görevlendirmesiyle üniversitelerdeki ilgili girişimler de hız kazanmıştır. Beş yıllık bu süreçte pek çok üniversitede "Manevi Bakım ve Danışmanlık",³¹ "Manevi Destek ve Danışmanlık"³² ve "Dini Danışmanlık ve Rehberlik"³³ isimleriyle tezsiz yüksek lisans programları açılmıştır. 2018 yılında ise İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İSZÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde ilk kez olarak "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" tezli yüksek programı açılmıştır.³⁴ Bazı üniversitelerde aynı dönemlerde üniversitelerin sürekli eğitim merkezleri bünyesinde "Manevi Rehberlik ve Danışmanlık"³⁵ ve "Manevi Rehberlik ve Değerler Eğitimi"³⁶ gibi sertifika programları da açılmaya başlanmıştır.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ) programı psikoloji bölümü altında "Manevi Bakım ve Danışmanlık" anabilim dalı bünyesinde açılmıştır.³⁷ İSZÜ programı ise "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı (Disiplinlerarası)" isimli Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde bağımsız bir anabilim dalıdır.³⁸ Eğitimlerin kurumsal açıdan uygun şekilde gerçekleştirilebilmesi için Sakarya Üniversitesi'nde de Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı bağımsız bir Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı kurulmuştur.³⁹ Böyle bir yapılanmanın manevi danışmanlığın disiplinlerarası yapısı nedeniyle öğrencilerine disiplinlerarası eğitim verilmesi gereğinden doğduğu düşünülebilir. Diğer programlar lisansüstü eğitim yapısı gereği Sosyal Bilimler Enstitüleri bünyelerinde açılrsa da İlahiyat Fakülteleri tarafından yürütülen programlardır.⁴⁰ Bununla birlikte programların çoğu tezsiz yüksek lisans programları olarak açılmıştır. Bunlardan da ASBÜ dışındaki programlar iki dönemde sona ermektedir. ASBÜ ise üç dönemlik bir programdır.⁴¹ Şimdilik tek tezli yüksek lisans programı olan İSZÜ programı ise dört yarıyıldan tamamlanmakta ve tez çalışması savunmasından başarılı olma şartı aranmaktadır.⁴² Bu programların içerikleri

²⁹ On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. <https://ubs.omu.edu.tr/ogrenci/ebp/organizasyon.aspx?kultur=tr-TR&Mod=2&ustbirim=23&birim=17&altbirim=-1&program=4685&organizasyonId=1911&mufredatTurId=932001> (01/07/2020).

³⁰ Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020. <https://atauni.edu.tr/tr/dini-danismanlik-ve-rehberlik-programi/tarihce> (15/07/2020).

³¹ Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020. [\(15/07/2020\).](https://sbe.asbu.edu.tr/tr/tezsiz-programlar/Manevi%20Bak%C4%B1m%20Tezsiz%20Y%C3%BCsek%20Lisans%20Program%C4%B1%20(T%C3%BCrk%C3%A7e))

³² Katip Çelebi Üniversitesi, 2020. <https://ubs.ikc.edu.tr/AIS/OutcomeBasedLearning/Home/Index?id=201> (15/07/2020).

³³ Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020. <https://www.erbakan.edu.tr/sosyalbilimler/enstitusu/duyuru/9327/2017-2018-guz-donemi-tezsiz-yukseklisans-duyurusu> (15/07/2020).

³⁴ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020. <https://www.izu.edu.tr/akademik/enstituler/lisansustu-egitim-enstitusu/programlar/sosyal-bilimler/yukseklisans-tezli/manevi-danismanlik-ve-rehberlik> (10/07/2020).

³⁵ Selçuk Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi, 2020. <https://selcuksem.selcuk.edu.tr/egitim/manevi-rehberlik-ve-danismanlik-egitimi-sertifika-programi-uzaktan-egitim/4811> (14/07/2020).

³⁶ Yalova Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi, 2020. <http://yusem.yalova.edu.tr/egitim-376-manevi-rehberlik-ve-degerler-egitimi-egitmenligi-sertifika-programi> (15/07/2020).

³⁷ Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020.

³⁸ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.

³⁹ Sakarya Üniversitesi Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, 2021. <https://mdr.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19833/102219/anabilim-dali> (10/08/2021).

⁴⁰ Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020; Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020 gibi.

⁴¹ Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020.

⁴² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.

incelendiğinde genel olarak manevi bakım, danışmanlık ve rehberliğin ne olduğu, temelleri, teolojisi, psikolojik danışma kuramları, ruh sağlığı ve din, manevi danışmanlıkta dini ve fıkhi meseleler, bireyi tanıma teknikleri, iletişim, mesleki etik ilkeler gibi konu alanlarından oluşmaktadır. DİB da manevi danışman görevlendirmesi yaparken bu programlardan mezun olma durumunu bir ön şart gibi değerlendirmemektedir.⁴³

HİZMET İÇİ EĞİTİM BAĞLAMLI

2015 yılında tüm ülkedeki din görevlilerinden gönüllü olarak bu hizmeti vermek isteyen yirmi personele DİB tarafından hazırlanan bir eğitim programı yoluyla hizmet öncesi eğitim verilmiştir. İlk gruptan ülke içerisinde belirlenen altı pilot şehirdeki pilot hastanelerde görev yapmak üzere görevlendirilecek din görevlilerine bir aylık süreyle verilen hizmet öncesi eğitimin ardından on sekiz personel hastanelerde görev yapmaya başlamıştır⁴⁴. Bu ilk girişimin ardından 2017, 2018 ve 2019 yıllarında sayıları yetmiş ile yüz elli arasında değişen personel hastanelerde manevi destek görevlisi olarak hizmet vermek için üç hafta boyunca hizmet öncesi eğitim almıştır.⁴⁵ 2020 yılı itibarıyla ise Türkiye’de hastanelerde 154 din görevlisi aldıkları hizmet içi eğitimler yoluyla manevi destek görevlisi olarak hizmet sunmaktadır.⁴⁶ İlk yirmi personelin görevlendirmelerinde, gönüllülüğün yanı sıra, din eğitimi, din psikolojisi, tasavvuf, din sosyolojisi, dini danışmanlık gibi alanlarda lisansüstü eğitim alma şartı bulunmaktaydı. Sonraki görevlendirmelerde bu şart esnetilmiştir. Çünkü kurum bünyesinde bu eğitim şartını taşıyıp hizmeti vermeye gönüllü personel istihdam edilmesinde zorluklarla karşılaşmıştır. Bundan sonraki görevlendirmelerde gönüllülük ve kurumun verdiği eğitimi başarıyla bitirme şartı aranmıştır. Herhangi bir dini/manevi danışmanlık/bakım yüksek lisans programını bitirmiş olmanın da tercih sebebi olacağı kurum tarafından ifade edilmiştir.⁴⁷

Bunların yanında cezaevlerinde, huzurevlerinde, sosyal hizmet kurumlarında, yükseköğrenim düzeyindeki öğrenci yurtları ile aile ve dini rehberlik bürolarında görev yapan vaiz ve vaizeler için manevi danışmanlık ve rehberlik hizmet içi eğitimleri yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir⁴⁸. Tüm bu hizmet içi eğitimlerin içerikleri DİB bünyesinde görevli ilgili alan uzmanları tarafından belirlenmiştir. Bu eğitimlerin içeriği; manevi destek/danışmanlığın ne olduğu, danışmanlık becerileri, manevi danışmanlığın İslami arka planı ve dünya uygulama örnekleri, kriz müdahalesi, ruh sağlığı ve din, dezavantajlı gruplara yardım, yas, anlam arayışı, etik ve mesleki konular⁴⁹ gibi çeşitli alanlarda yoğunlaşmıştır. Program içeriklerinde görev yapılacak kurum tanıtılmış, katılımcı grup bir hastane örneğinde birebir işleyiş konusunda yerinde bilgi almıştır.

⁴³ Düzce Müftülüğü Manevi Danışman Görevlendirme Usul ve Esasları, 2021.

<https://duzce.diyadin.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=1600&MenuCategory=Kurumsal> (10/08/2021) gibi.

⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2015 Yılı Din Hizmetleri Faaliyet Raporu, 2016, Ankara. <https://dinhizmetleri.diyadin.gov.tr/Documents/2016%20Din%20Hizmetleri%20Raporu.pdf> (10/08/2021), s.74.

⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Din Hizmetleri Faaliyet Raporları, 2016, 2017, 2018. <https://dinhizmetleri.diyadin.gov.tr/sayfa/384> (09/08/2021).

⁴⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019 Yılı Din Hizmetleri Faaliyet Raporu, 2020, Ankara. <https://dinhizmetleri.diyadin.gov.tr/ResimKitapligi/2019%20Din%20Hizmetleri%20Raporu14102020.pdf> (09/07/2020)

⁴⁷ Sağlık Kuruluşlarında Manevi Destek Hizmetleri Yönergesi, 2017. <https://hukukmusavirligi.diyadin.gov.tr/detay/147/sa%C4%9F1%C4%B1k-kurulu%C5%9F1ar%C4%B1nda-manevi-destek-hizmetleri-y%C3%B6nergesi> (09/08/2021).

⁴⁸ Dini Danışmanlık Manevi Rehberler Eğitim Semineri, 2018, Antalya. <https://dinhizmetleri.diyadin.gov.tr/Detay/54/dini-dan%C4%B1%C5%9F1ar%C4%B1k-manevi-rehberler-e%C4%9Fitim-semineri> (09/08/2021).

Huzurevlerinde Manevi Destek ve Rehberlik Hizmetleri, 2019. <https://dinhizmetleri.diyadin.gov.tr/Detay/219/huzurevlerinde-sunulan-manevi-destek-ve-rehberlik-hizmetlerini-geli%C5%9Firme-%C3%A7al%C4%B1%C5%9F1ar%C4%B1-yap%C4%B1ld%C4%B1> (09/07/2020) gibi.

⁴⁹ Manevi Destek Hizmeti İçerik Eğitim Programları, 2015;2017;2018;2019 (DİB’ten temin edilmiştir)

MANEVİ DANIŞMANLIK EĞİTİMİNDEN BEKLENEN YETERLİKLER VE UYGULAMA BOYUTU

Türkiye’de manevi danışmanlık eğitimi arayışlarının devam ettiği bu süreçte doğrudan lisans eğitimi seviyesinde yeterliklerden söz etmek mümkün değildir. DİB hizmet içi eğitimlerine ise daha çok işbirliği yapılan kurumların beklentileri ve hizmet götürülen alanların ihtiyaçları yön vermiştir. Dolayısıyla orada da belirlenmiş yeterliklerden söz edilemez. Ancak meslek olarak onaylandıktan sonraki arayış süreçlerine, yukarıda detayları sunulan manevi danışmanlık meslek profili çerçevesinin yansımaları beklenebilir. Lisansüstü eğitim programlarının ise hangi yeterlikleri kazandırmak hedefiyle ortaya çıktığı her program özelinde ortaya koyulmuştur⁵⁰. Bu yeterlikler bilgi, beceri ve yetkinlik boyutları ile sunulmaktadır. Sürekli eğitim merkezlerinde açılan programlar din hizmetleri alanında çalışanların mesleki gelişimlerine yönelik olarak dizayn edilmişken⁵¹ yüksek lisans programları konu alanında bilim uzmanı yetiştirmeyi hedeflemektedir.⁵² Açılmış programlar ve bunların amaç ve yeterlikleri incelendiğinde programı oluşturanların manevi danışmanlık mesleğine yüklediği anlamın program amaç, içerik ve yeterliklerine yansıdığını söylemek mümkündür. Bazı programların amaçları şu şekilde ifade edilmiştir:

“Disiplinler arası bu çalışma alanı, alanda çalışacak destek görevlilerinin hem din hem maneviyat, hem psikoloji hem danışmanlık, hem de tıbbi ve sosyal hizmetler çerçevesine yetiştirilmeleri ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yetiştirilen uzman adaylarının ilgili terapötik becerileri kullanırken danışanların inanç ve/veya manevi ihtiyaçlarına “insanın biricikliği ve onuru” kabul dairesinde çok kültürlülük ve değerlilik ilkelerince yaklaşımları, etik ve yasal süreçlerle ilgili bir bilgi birikimi ve farkındalık düzeyi taşımaları gerekliliği önem kazanmaktadır.”⁵³

“Bireysel ve toplumsal düzeyde etkili din hizmeti sunabilmek için gerekli olan genel kültür, alan bilgisi ve mesleki formasyona ilişkin bilgi ve becerilerini geliştirmiş din hizmetlerinin hedef kitlesi olan çocuk, genç, yetişkin ve yaşlıları biyolojik, psikolojik, sosyal ve dini gelişim özelliklerine göre tanıyıp, uygun yöntem ve tekniklerle dini öğretileri sunabilme becerisi kazanmış; din bilimine ilişkin tarihi bilgi birikimiyle birlikte, alanıyla ilgili güncel bilgi ve gelişmeleri izleyebilme ve sorunların çözümünde kullanabilme becerisi kazanmış; ...toplumun dezavantajlı grubunu oluşturan (engelliler, mahkûmlar, hasta ve yaşlılar, dul ve yetimler) kişilere yönelik, dini danışmanlık ve rehberlik yapabilecek bilgi ve beceriye sahip; ...modern psikolojik danışmanlık teknikleri ile birlikte dini ve manevi yöntem ve teknikleri birlikte kullanabilen uzmanlar yetiştirmektedir.”⁵⁴

Örneği verilen program amaçları incelendiğinde başta da ifade edildiği gibi manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine yönelik becerilerin ve bu becerilerin farklı din hizmetleri alanlarında kullanımının vurgulandığı görülmektedir. Mesleğin uygulama sahası düşünüldüğünde böyle olması uygun olsa da bu durumda şu sorular ortaya çıkmaktadır: Söz edilen becerilerin ve yetkinliklerin kazanılması konusunda eğitsel süreçler nasıl işletilmektedir? Uygulama alanında bu beceri ve yetkinliklerin ölçülmesi gerçekleştirilebilmekte midir?

⁵⁰ Örn. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020; Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020; On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

⁵¹ Yalova Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi, 2020 gibi.

⁵² Örn. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020; Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020; On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

⁵³ Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020

⁵⁴ On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020; İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.

MANEVİ DANIŞMANLIK ULUSLARARASI TEMEL STANDARTLARI

Türkiye’de manevi danışmanlık için henüz lisans seviyesinde bir yükseköğretim programının geliştirilmediği ifade edilmişti. Farklı bakış açılarına göre yapılandırılan lisansüstü öğretim denemelerinin ise nasıl bir akreditasyon sürecine tabi olduğu anlaşılammamaktadır. Diğer taraftan MYK da, belirlenmiş standartlar çerçevesinde eğitim almış olduğunu varsaydığı manevi danışman adaylarını ölçüp değerlendirerek bir belge ile göreve uygunluğunu henüz açıklamamıştır. Dolayısıyla ölçme değerlendirme ve belgeleme konusunda henüz bir uygulama yapılmamış olduğu anlaşılmaktadır. Burada 2019’dan itibaren manevi danışman olarak görevlendirilen DİB personelinden söz edilmemektedir. Onlar zaten ilgili kanun⁵⁵ çerçevesinde ilgili kurum tarafından belirlenen şartlarla görevlendirilerek tanımlanan işleri yapmaya başlamışlardır. Burada tartışılmaya devam edilmesi gereken meselelerden birinin de bu olduğu düşünülmektedir: Mesleki uzmanlaşma eğitimlerinin tarafı olan yükseköğretim kurumları tarafından yetiştirilmiş olması beklenen⁵⁶ manevi danışmanların yetiştirilmesi için ne yapılmalıdır? Uğurlu,⁵⁷ araştırmasında yüksek din öğretimde uzmanlaşma eğitimine yönelik tartışmaları, ilgili modelleri vs farklı ülkelerdeki dini danışmanlık eğitimi örneklerini çalışmıştır. “Yüksek din öğretiminde uzmanlaşma eğitimi bağlamında değerlendirilebilecek dini danışmanlık eğitiminin yüksek din öğretiminde uzmanlaşma eğitiminin uygulanması için örnek olarak sunulması”nı amaçladığını ifade ettiği bu araştırmanın bulgularının *Türkiye için çıkış noktaları oluşturabileceğini* belirtmiştir. Bu bağlamda *dini danışmanlık eğitiminin felsefesi, temelleri, seviyesi, süreci ve kazandırmayı hedeflediği yeterlilik profili gibi özelliklerinin dünya örnekleri üzerinden ortaya koyduğu* araştırması, bu çalışmanın uluslararası standartları ele aldığı bu kısma veri oluşturması bakımından önemlidir. Bu örnekler incelendiğinde uluslararası alanda profesyonel bir danışmanlık mesleği olan manevi danışmanlık için genel olarak bir teoloji arka planı öngörülen örnekler bulunmaktadır.⁵⁸ 2010’lu yıllardan sonra ruh sağlığı alanında temel eğitim alanların bu teolojik altyapıyı lisansüstü eğitimlerle tamamlayabileceği⁵⁹ de kabul edilse de en genel anlamda dini/manevi bir altyapının bu mesleğin icra edilmesinde ön şart olduğu ifade edilebilecektir.

Manevi danışmanlık alanında çeşitli ülkelerin kendine özel standartları bulunmaktadır. Her ülkenin hatta ülke içi bölgelerin kendine has özellikleri olduğu düşünüldüğünde bu olması gereken bir durumdur. Bu, Türkiye için de geçerlidir. Türkiye, daha önce söz edildiği üzere manevi danışmanlık meslek standartlarını oluşturmuşsa da bu mesleğin eğitim standartları henüz oluşturulmuş değildir. Bahsedilen türde eğitim standartlarını oluşturması beklenebilecek bir mesleki kuruluş da bulunmamaktadır. Meslek standartlarının eğitim standartları için de bir ölçüt oluşturabileceği ve bu doğrultuda gelişmeler olabileceği varsayılabilir. Hâlihazırda var olan eğitim programları ise mesleğin genel özellikleri, yükseköğretim yapılanmasının gereklilikleri gibi konularda uluslararası standartlarla bazı ortak noktalar oluşturmuştur. Bu açıdan Türkiye’deki manevi danışmanlık eğitimi programlarının örnekleri üzerinden gidilerek temel standartlar açısından değerlendirme yapılabilir.

⁵⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Değişik: 2/7/2018 – KHK/703/141 md.), 2018.

⁵⁶ Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi, 2015, Ankara, s.20. www.myk.gov.tr/index.php/tr/turkiye-yeterlilikler-ercevesi (12/08/2021).

⁵⁷ Havva Sinem Uğurlu, “Yüksek Din Öğretiminde Uzmanlaşma Eğitimi: Farklı Ülkelerin Dini Danışmanlık Eğitim Örnekleri Üzerinden Bakış Açısı Odaklı Bir Değerlendirme”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2021, c.32, sy.2.

⁵⁸ Amerikan Dini Danışmanlar Kurumu (AAPC), 2017 akt. Uğurlu, Dini Danışmanlık Eğitimi: Amerika Örneği ve Türkiye Gereksinim Çözümlemesi Üzerine Nitel Bir Araştırma; Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020a.

https://www.acpe.edu/ACPE/Psychotherapy/Becoming_A_Pastoral_Counselor/ACPE/Psychotherapy/BecomingAPastoralCounselor.aspx?hkey=4ce9218d-22d2-42ba-bdc5-635f837ded77 (15/07/2020).

⁵⁹ Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020a ve Kanada Manevi Bakım Kurumu (CASC), 2020a. <https://spiritualcare.ca/> (15/07/2020) örnekleri gibi.

Bir yükseköğretim programı için ilk olarak diğer bütün konuları bünyesinde barındıran akreditasyon zorunluluğu irdelenmelidir. Türkiye’de üniversiteler bünyesinde açılan programların müfredatı YÖK tarafından onaylanmasına karşın, daha önce de söz edildiği gibi manevi danışmanlık eğitimi ile ilgili lisansüstü eğitim arayışlarında yapısal olarak bütüncül bir akreditasyonun olduğu söylenemez. Dünyaya örneklerinde manevi/dini bakım ve danışmanlık uygulayıcılığı ve bunun eğitici ve süpervizörlerini yetiştiren programlarını akredite edecek kurumların varlığı bilinmektedir.⁶⁰ Türkiye’de manevi danışmanlık için bir akreditasyon mercii olmaması da manevi danışmanlık programlarında temel noktalarda ortak bir bakış açısının varlığını engelliyor görünmektedir.

Bu temel konulardan ilki programların isimlendirmesindedir. Manevi danışman yetiştiren programların hepsinin ortak bir ismi taşıması bir zorunluluk olmayabilir. Ancak programın isminin mezun olcakların görev yapacağı alanın sınırlarını göstermesi ve ilgili isimle kastedilenin ne olduğunu açıkça ortaya koyması beklenebilir. Bakım, danışmanlık, rehberlik, eğitim gibi farklı ya da ortak vurguları olabileceği düşünülen ve mesleki açıdan niteleyici olabilecek kavramların isimlendirmede kullanılması, bu kavramların program içeriklerine yön vermesi beklentisini de ortaya çıkarabilecektir. İsimlendirmede kullanılacak kavramların neyi nitelediği ya da aynı hizmet ya da mesleği niteleyebileceği konusu ancak akreditasyon kurumlarının varlığıyla netleşebilecektir.⁶¹ Bu akreditasyonda dini/manevi bakımcı, dini/manevi danışman, dini/manevi rehberlerin hangi temel eğitsel ihtiyaçlardan sonra, hangi görevleri yapabileceğini ortaya koyacaktır.

Manevi danışmanlık eğitim programlarının kabul şartlarında da farklılaşmalar bulunmaktadır. Kimi programlar hangi alanda olduğu fark etmeksizin lisans mezuniyetiyle başvuruyu kabul ederken⁶² bu öğrenciler için herhangi bir hazırlık süreci öngörmemektedir. Kimi programlar da yalnızca ilahiyat lisans mezunlarını programlarına kabul etmektedir. Kimi programlar ise ilahiyat ve ruh sağlığı ile danışmanlıkla ilişkili programlardan öğrenci kabul etmekte ancak ilahiyat dışından kabul alan öğrenciler için bilimsel hazırlık sürecini zorunlu tutmaktadır.⁶³ Bu konuda akreditasyon kurumları örneklerinde bazı standartların oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin teoloji lisans eğitimi alan adayların ruh sağlığı alanında lisansüstü eğitim ve manevi danışmanlık formasyonu, ruh sağlığı lisans eğitimi alan adayların ise manevi formasyon ve ardından manevi danışmanlık eğitimi alması⁶⁴ gibi standartlar bu konuda temel bir bakış açısı oluşturmaktadır. Bu bakış açısı, manevi danışmanlığın teoloji ve ruh sağlığı alanlarını temel alan interdisipliner bir eğitim bakış açısını yansıtmaktadır. Türkiye’de açılan eğitim programlarında bu konuda bir bakış açısının oluştuğunu söylemek şimdilik mümkün görünmemektedir.

YETERLİKLER VE MÜFREDAT

Eğitim programlarının amaç ve beklenen çıktıları ile ve yeterlikler doğrultusunda kazandırılması umulan bilgi, beceri, yetkinlik ve değerler o programlar için temel niteliğindedir. Türkiye’deki programlarda

⁶⁰ Amerikan Dini Danışmanlar Kurumu (AAPC); Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE); Kanada Manevi Bakım Kurumu (CASC); Hıristiyan Danışmanlar Kurumu (ACC), 2020. <https://www.acc-uk.org/> (15/07/2020).; Amerikan Hıristiyan Danışmanlar Kurumu (AACCC), 2020. <https://www.aacc.net/ibcc-credential-types/> (15/07/2020).; Manevi Süpervizyon ve Psikoterapi Kurumu (CPSP), 2020a. <https://cpsp.org/resources/Documents/Standards%20-%20Approved%2011-17-19.pdf> (15/07/2020) gibi.

⁶¹ Havva Sinem Uğurlu Bakar, “Dini Danışmanlık Eğitimi: AAPC Akreditasyon Kriterlerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-1*, (ed. Ali Ayten - Mustafa Koç - Nuri Tınaz), Dem Yayınları İstanbul, 2016, s. 278-279.

⁶² Katip Çelebi Üniversitesi, 2020; Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020 gibi.

⁶³ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.

⁶⁴ Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020a.; Amerikan Hıristiyan Danışmanlar Kurumu (AACCC), 2020.

da çoğunlukla uluslararası standartlara uygun şekilde⁶⁵ program amaçları ve programın tamamlanmasıyla ortaya çıkması beklenen çıktılar sunulmuştur.⁶⁶ Ancak konu yeterlikler boyutuna geldiğinde yardım meslekleri programlarının temel niteliklerinden biri olan bilgi, beceri ve yetkinliklerin yanında değer kazanımına⁶⁷ dair bir farkındalığın henüz oluşmadığı görülmektedir.⁶⁸

Manevi danışmanlık programları ülkelerin kendi gerçeklikleri içerisinde birtakım yeterlikler beklentisinde olmasına imkân tanıyabilir. Ancak mesleğin kendine has özellikleri de ortak standartlar gerektirmektedir. Örneğin din ve maneviyatla ilgili yeterlik ve müfredat içeriği uygulama sahasına özel olmak durumundadır. Türkiye için bu alan İslam temellidir ve geliştirilmeye açık olsa da programlarda kendine yer bulmaktadır.⁶⁹ Ancak danışmanlıkla ilgili beceriler ve bu pastoral içeriğin uygulamada işe koşulması becerileri için gereken eğitsel altyapı ortaklık arz edecektir. Bu anlamda Türkiye'deki programları staj/uygulama çalışmaları açısından incelemek gerekmektedir.

STAJ VE UYGULAMA

Klinik Manevi Eğitim (CPE), uluslararası manevi danışmanlık eğitimlerinde en önemli eğitsel aşamalardan birini oluşturmaktadır.⁷⁰ Örneğin; "CPE Seviye I/Seviye II, pastoral formasyon, pastoral yeterlilik ve pastoral yansıma sağlar. CPE, çeşitli manevi bakım bağlamlarında klinik öğrenme yöntemini kullanarak teolojik ve profesyonel eğitim sağlar."⁷¹ Türkiye'deki eğitim programlarına bu açıdan bakıldığında daha önce bahsedildiği gibi program amaçlarında ve programdan beklenen yeterliklerde uygulama becerilerine atıf yapıldığı görülmektedir. Ancak programların çoğu teorik derslerden oluşmaktadır.⁷² Staj uygulamasının olmadığı programlarda ilgili becerilerin kazanılması, kazanıldıysa uygun vakalarda uygun yöntem ve tekniklerin kullanılıp kullanılmadığı gibi hususların nasıl ölçüleceği bir soru işareti olarak görünmektedir. Türkiye'de yalnızca iki manevi danışmanlık programında uygulama dersleri bulunmaktadır. Bunların da birinde dönemde 28 saat olarak iki dönem,⁷³ diğesinde de dönemde 56 saat olarak iki dönem⁷⁴ boyunca uygulama eğitimleri verilmektedir. Bu programların dışındakilerde ise herhangi bir uygulama dersi bulunmamaktadır.

Manevi danışmanlık uygulama eğitimlerinin gerçekleştirilmesi konusunda yasal bir altyapı bulunmamaktadır. Yani bu programlarda öğrenci olanların program tarafından resmi olarak yönlendirildiği kurumlar (hastane, cezaevi vb.) bulunmamaktadır. DİB, hizmet içi eğitimlerinde de vaka paylaşımları ve örnek olaylar üzerinden incelemeye dair dersler dışında herhangi bir uygulama dersi bulunmamaktadır.⁷⁵

⁶⁵ Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020b. <https://www.manula.com/manuals/acpe/acpe-manuals/2016/en/topic/competencies-for-certified-educator-cpe> (15/07/2020). ; Manevi Süpervizyon ve Psikoterapi Kurumu (CPSP), 2020b. <https://cpsp.org/resources/Documents/Standards%20-%20Approved%2011-17-19.pdf> (15/07/2020).

⁶⁶ On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020; İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.

⁶⁷ Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020b.; Manevi Süpervizyon ve Psikoterapi Kurumu (CPSP), 2020b.

⁶⁸ Havva Sinem Uğurlu, "Beceri ve Değer Temelli Bir Dini Danışmanlık Yüksek Öğretim Modelinin İmkânı", *Vith International Eurasian Educational Research Congress*, 19-22 Haziran 2019, Ankara.

⁶⁹ On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020; Atatürk Üniversitesi, 2020; Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020; İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020 gibi.

⁷⁰ Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020c. <https://www.manula.com/manuals/acpe/acpe-manuals/2016/en/topic/objectives-and-outcomes-for-level-i-level-ii-cpe?q=pastoral+formation> (15/07/2020).

⁷¹ Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020c.

⁷² On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020; Atatürk Üniversitesi, 2020; Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020 gibi.

⁷³ Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020.

⁷⁴ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.

⁷⁵ Manevi Destek Hizmet İçi Eğitim Programları, 2015;2017;2018;2019

SÜPERVİZYON

Klinik manevi eğitimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli iki koşul süpervizör rehberliğinde yürütülmesi ve bununla bağlantılı olarak süpervizör eğitimidir.⁷⁶ Türkiye programlarında uygulama kısmındaki soru işaretleri bu aşamada da devam etmektedir. Çünkü Türkiye manevi danışmanlık alanında profesyonel mesleki gelişmelerin yeniliği süpervizörlük konusunda ilerleme katedilmesini mümkün kılmamaktadır. Programlarda ders verecek öğretim üyelerine ya da öğrencilere süpervizörlük edeceklere yönelik herhangi bir eğitim bulunmamaktadır. Bu konunun saha uygulamalarının devamıyla birlikte bir ihtiyaç olarak ortaya çıkacağı muhakkaktır. Çünkü sahada çalışanların uygulamalarının uygunluğunun tartışılmasına, bu personelin mesleki olarak yönlendirilmeye ve sürekli gelişim içerisinde olmaya ihtiyacı olacaktır. Aynı zamanda eğitimcilerin de süpervizyon görevini nasıl yerine getireceği konusunda ortak bir bakış açısına sahip olması gerekliliği ortaya çıkacaktır.

ETİK STANDARTLAR

Tüm yardım mesleklerinde olabileceği gibi manevi danışmanlıkta da etik ilkelere uygun hizmet verilmesi en önemli standartlardan biridir.⁷⁷ Bu açıdan Türkiye’de uygulamaya koyulacak standartlar arasında en öncelikli olanının etik standartlar olduğu ifade edilebilir. Teoloji ve ruh sağlığı ile ilgili pek çok disiplinlin etkileşimiyle ortaya çıkmış bu hizmet alanında hem eğitim süreçleri boyunca, özellikle klinik manevi eğitim boyunca, hem de mesleki uygulamalarda uyulacak etik standartlar ve bu standartlara uyulup uyulmadığının nasıl ölçüldüğü sağlıklı uygulamalar yapılması açısından bir zorunluluktur.

SONUÇ

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye’de bugün itibarıyla “Manevi Danışmanlık” mesleğini, MYK ulusal meslek standartları çerçevesinde belirleyen ve personelinin hizmet içi eğitimler yoluyla geliştiren DİB’dir. Ancak yüksek din öğretimi bağlamında manevi danışman yetiştirdiğini ilan eden çeşitli lisanüstü programlar da bulunmaktadır. Burada sorulması gereken soru şudur: Manevi danışman yetiştirme sorumluluğu konusu, istihdam çevrelerinin belirleyiciliği ile mi, eğitim veren kurumların geliştireceği programlarla mı yoksa tarafların bir arada çalışmaları ile mi ele alınmalıdır? Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, manevi danışmanlığın meslek olarak tanımlanmasının ve bu mesleğe ilişkin eğitimlerin diğer tüm meslek eğitimlerinde olduğu gibi akreditasyon süreçleri işletilerek yürütülmesi gerekliliği bu makale çerçevesinde bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkardığı diğer sonuçlardan biri de “Manevi Danışmanlık” isimlendirmesinin eğitim arayışlarına yön vericiliğidir. Çünkü isimlendirme, uygulamanın içeriği ile ilgili yorumlara da imkân tanımaktadır. Bu tercih, manevi danışmanları yetiştirecek bir eğitim programının nasıl şekilleneceği konusunda belirleyici unsurlardan biri olacaktır. Çünkü isimlendirme, verilecek eğitimin içeriğine yön vermektedir. Bu açıdan DİB tarafından yürütülen bir hizmetin içeriğinin dinle bütünleşmiş bir manevi-yat olması kaçınılmazdır. Diğer taraftan ise mesleğin *danışmanlık* olarak isimlendirilmesi yönetsel açı-

⁷⁶ Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020c.; Manevi Süpervizyon ve Psikoterapi Kurumu (CPSP), 2020a.

⁷⁷Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020e. <https://www.manula.com/manuals/acpe/acpe-manuals/2016/en/topic/code-of-professional-ethics-accred-manual> (15/07/2020).; Kanada Manevi Bakım Kurumu (CASC), 2020b. <https://spiritualcare.ca/download/competencies-for-certified-members-spiritual-care-practitioners-and-psycho-spiritual-therapists/7wpdmdl=10113&refresh=5f32cefd59fa1597165309> (15/07/2020); Manevi Süpervizyon ve Psikoterapi Kurumu (CPSP), 2020b.

<https://csp.org/resources/Documents/CPSP%20Code%20of%20Professional%20Ethics%20and%20Principles%20for%20Processing%20Ethical%20Complaints%20APPROVED%20030320.pdf> (15/07/2020).

dan danışmanlık meslekleriyle benzer bir yönelimin olması beklentisini getirmektedir. Bu beklenti de ilgili eğitim programlarında danışmanlık becerilerine yönelik içeriklerin olması gereğini doğurmaktadır. Böylece manevi danışmanlık eğitimlerinde, en temel anlamda bu iki yönelimin var olması ve gelişimlerin bu doğrultuda olması beklenmektedir.

Beklentiler bu yöndeysen 2021 yılı itibariyle Türkiye'deki manevi danışmanlık lisansüstü eğitim arayışları, uluslararası eğitim ve standartlar açısından yolun henüz başındadır. DİB'in mesleki onay ve tanımlama açısından 2019 yılındaki girişimi eğitim arayışlarını hızlandırmış olabilir. Staj, süpervizyon uygulama ve eğitimleri ve akreditasyon bağlamında, kurumsal bazda gerçekleşecek girişimler ve uygulama çalışmalarının resmi geçerlilik kazanarak öğretim programlara entegre edilmesi gibi çalışmalar bu arayışlar çerçevesinde zorunluluk olarak ortaya çıkar. Konunun tüm taraflarının sürekli ve gelişimsel bir bakış açısıyla birlikte hareket etmeleriyle iyi niyetle yapılan çalışmalarını standartlara uygun sonuçlara ulaştırır.

KAYNAKÇA

- Altaş, Nurullah, "Hastanelerde Dinî Danışmanlık Uygulamalarında Amaç Belirleme (Uygulama İçin Temel Hareket Noktaları)", *Diyanet İlmî Dergi*, 2017, c.53, sy.1, ss. 11-42.
- Altıntaş, Muhammed Esat, "Hastanelerde Gerçekleştirilen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2018, c. 6, sayı: 11, ss. 221-256.
- Baygeldi, Merve Reyhan, *Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması: Mevcut Durum ve Öneriler*, 2018, sy. 234, SETA, İstanbul, ss. 7-30.
- Cebeci, Suat, "Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2010, c.8, sy.19, ss.53-69.
- Doğan, Mebrure, "Hastane Örneği Üzerinden Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2017, c.21, sy.2, ss.1267-1304.
- Ege, Remziye, "Dini Danışmanlık ve Rehberliğin Bir Bilim Dalı Olarak Gelişmesinin Gerekliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Dini Araştırmalar*, 2011, c.14, sy. 39, ss. 104-114.
- Erdem, Metin - Kesgin, Bedrettin, "Manevi Destek Uygulayıcılarının Manevi Destek Hizmetlerine İlişkin Görüşleri", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, c.7, sy.15, ss. 124-140
- İnce, Abdullah, "Kur'an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu: Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz (Sakarya İli Örneği)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, c.19, sy.35, ss.121-149
- Kavas, Erkan - Kavas, Nurgül, "Manevi Destek Algısı (MDA) Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği", *Electronic Turkish Studies*, 2014, c.9, sy.2, ss.905-915.
- Köylü, Mustafa - Altaş, Nurullah, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Ensar Yayınları, İstanbul 2014.
- Kocaman, Kasım, "Türkiye'de Din Hizmetleri Bağlamında Yüksek Din Öğretiminde Meslekî Uygulama", *Turkish Studies Journal*, 2019, c.14, sy.4, ss.2525-2545.
- Kutlu, Sönmez, "İlahiyat Öğretiminin Yeniden Yapılandırılmasının Önündeki Engeller ve Çözüm Önerileri", *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? (Sorunlar ve Çözümleri)*, (ed. Süleyman Akyürek), Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, ss.118-139.
- Manevi Destek Hizmeti İçerisinde Eğitim Programları, 2015;2017;2018;2019. (DİB'ten temin edilmiştir).
- Özdemir, Saadetin "Sosyal Hizmetlerde Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Gündüz Yayıncılık, Ankara 2012, ss.231-267.
- Özdoğan, Öznur, "Kanser Hastası ve Ailesine Manevi Bakım", *Türkiye Klinikleri Tıbbi Onkoloji-Özel Konular*, 2020, c.13, sy.1, ss.52-58.
- Selçuk, Mualla, "2000'li Yıllara Girerken İrşat Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler", *II. Din Şurası Tebliğ Müzakereleri*, DİB. Yayınları, Ankara 2003, ss. 458-467.
- Söylev, Ömer Faruk, "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dinî Danışma ve Rehberlik", *Bingöl Üniversitesi SBE. Dergisi*, 2018, c.8, sy.16, ss. 287-308.
- Tosun, Cemal - Doğan, Recai, "İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması Problemi", *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2004, ss.487-507.
- Tosun, Cemal, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Akademik Yapılanma ve Öğretim Programları Gelişimi (1949-2019)", *Ankara Üniversitesi'nin 70. Yılı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2019.
- Uğurlu, Havva Sinem, "Dini Danışmanlık Eğitimi: AAPC Akreditasyon Kriterlerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik 1*, (ed. Ali Ayten - Mustafa Koç - Nuri Tınaz), Dem Yayınları İstanbul, 2016, ss. 259-280.
- Uğurlu, Havva Sinem, *Dini Danışmanlık Eğitimi: Amerika Örneği ve Türkiye Gereksinim Çözümlemesi Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2017.
- Uğurlu, Havva Sinem, "Beceri ve Değer Temelli Bir Dini Danışmanlık Yüksek Öğretim Modelinin İmkânı", VIth International Eurasian Educational Research Congress, 19-22 Haziran 2019.
- Uğurlu, Havva Sinem, "Yüksek Din Öğretiminde Uzmanlaşma Eğitimi: Farklı Ülkelerin Dini Danışmanlık Eğitim Örnekleri Üzerinden Bakış Açısı Odaklı Bir Değerlendirme", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2021, c.32, sy.2, ss.387-409.

İnternet Kaynakları

- Amerikan Hıristiyan Danışmanlar Kurumu (AACC), 2020. <https://www.aacc.net/ibcc-credential-types/> (15/07/2020)
- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020. [\(15/07/2020\)](https://sbe.asbu.edu.tr/tr/tezsiz-programlar/Manevi%20Bak%C4%B1m%20Ezsisiz%20Y%C3%BCksek%20Lisans%20Program%C4%B1%20(T%C3%BCrk%C3%A7e))
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020. [\(15/07/2020\)](http://bbs.ankara.edu.tr/Ders_Bilgileri.aspx?sdgNo=860541&dno=395432&bno=1892&bot=489)
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yeterlikleri, 2020. [\(15/07/2020\)](http://bbs.ankara.edu.tr/Ders_Program_Yeterlikleri_Illiskileri.aspx?bno=1892&bot=489)
- Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020. [\(15/07/2020\)](https://atauni.edu.tr/tr/dini-danismanlik-ve-rehberlik-programi/tarihce)
- Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020. [\(15/07/2020\)](https://obs.bozok.edu.tr/ogrenci/ebp/course.aspx?zs=1&mod=1&kultur=TR&program=146&did=19068&mid=116720&pmid=1766)
- Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı Görevleri, 2020. [\(09/07/2020\)](https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/sayfa/49/)
- Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2015 Yılı Din Hizmetleri Faaliyet Raporu, 2016, Ankara. [\(10/08/2021\)](https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Document/s/2016%20Din%20Hizmetleri%20Raporu.pdf)
- Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Din Hizmetleri Faaliyet Raporları, 2016, 2017, 2018. [\(09/08/2021\)](https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/sayfa/384/)
- Dini Danışmanlık Manevi Rehberler Eğitim Semineri, 2018, Antalya. [\(09/08/2021\)](https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Detay/54/dini-dan%C4%B1%C5%9Fmanl%C4%B1k-manevi-rehberler-e%C4%9Fitim-semineri)
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Değişik: 2/7/2018 – KHK/703/141 md.), 2018. [\(30/07/2020\)](https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=633&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5)
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Tarihçe, 2020. [\(15/07/2020\)](https://diyanet.gov.tr/TR/Kurumsal/Detay/1/diyanet-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihcesi)
- Düzce Müftülüğü Manevi Danışman Görevlendirme Usul ve Esasları, 2021. [\(10/08/2021\)](https://duzce.diyaret.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=1600&MenuCategory=Kurumsal)
- Hıristiyan Danışmanlar Kurumu (ACC), 2020. [\(15/07/2020\)](https://www.acc-uk.org/)
- Huzurevlerinde Manevi Destek ve Rehberlik Hizmetleri, 2019. [\(09/07/2020\)](https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Detay/219/huzurevlerinde-sunulan-manevi-destek-ve-rehberlik-hizmetlerini-geli%C5%9Ftirme-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1-yap%C4%B1d%C4%B1)
- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020. [\(10/07/2020\)](https://www.izu.edu.tr/akademik/enstituler/lisansustu-egitim-enstitusu/programlar/sosyal-bilimler/yuksek-lisans-tezli-manevi-danismanlik-ve-rehberlik)
- Kanada Manevi Bakım Kurumu (CASC), 2020a. [\(15/07/2020\)](https://spiritualcare.ca/)
- Kanada Manevi Bakım Kurumu (CASC), 2020b. [\(15/07/2020\)](https://spiritualcare.ca/download/competencies-for-certified-members-spiritual-care-practitioners-and-psycho-spiritual-therapists/?wpdmdl=10113&refresh=5f32cetda59fa1597165309)
- Katip Çelebi Üniversitesi, 2020. [\(15/07/2020\)](https://ubs.ikc.edu.tr/AIS/OutcomeBasedLearning/Home/Index?id=201)
- Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020a. [\(15/07/2020\)](https://www.acpe.edu/ACPE/Pschotherapy/Becoming_A_Pastoral_Counselor/ACPE/Pschotherapy/BecomingAPastoralCounselor.aspx?hkey=4ce9218d-22d2-42ba-bdc5-635f837ded77)
- Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020b. [\(15/07/2020\)](https://www.manula.com/manuals/acpe/acpe-manuals/2016/en/topic/competencies-for-certified-educator-cpe)
- Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020c. [\(15/07/2020\)](https://www.manula.com/manuals/acpe/acpe-manuals/2016/en/topic/objectives-and-outcomes-for-level-i-level-ii-cpe?q=pastoral+formation)
- Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020d. [\(15/07/2020\)](https://www.manula.com/manuals/acpe/acpe-manuals/2016/en/topic/standard-2)
- Klinik Manevi Eğitim Kurumu (ACPE), 2020e. [\(15/07/2020\)](https://www.manula.com/manuals/acpe/acpe-manuals/2016/en/topic/code-of-professional-ethics-accred-manual)
- Manevi Bakım/Manevi Formasyon Merkezi (CSCPF), 2020a. [\(15/07/2020\)](https://www.cscpf.org/resources/Documents/Certification/Cert%20Stand%20to%20Download/CSCPFPastoralCounselorExcerpt.pdf)
- Manevi Süpervizyon ve Psikoterapi Kurumu (CPSP), 2020a. [\(15/07/2020\)](https://cpsp.org/resources/Documents/Standards%20-%20Approved%2011-17-19.pdf)
- Manevi Süpervizyon ve Psikoterapi Kurumu (CPSP), 2020b. [\(15/07/2020\)](https://cpsp.org/resources/Documents/CPSP%20Code%20of%20Professional%20Ethics%20and%20Principles%20for%20Processing%20Ethical%20Complaints%20APPROVED%20030320.pdf)
- Manevi Danışman Ulusal Meslek Standardı, 2019. [\(15/07/2020\)](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191025M1-2.htm)
- MYK Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi, 2016. [\(09/07/2021\)](https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/turkiye-yeterlilikler-cercevesi)
- Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020. [\(15/07/2020\)](https://www.erbakan.edu.tr/sosyalbilimler/enstitusu/duyuru/9327/2017-2018-guz-donemi-tezsiz-yuksek-lisans-duyurusu)
- On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. [\(01/07/2020\)](https://ubs.omu.edu.tr/ogrenci/ebp/organizasyon.aspx?kultur=TR&Mod=2&ustbirim=23&birim=17&altbirim=-1&program=4685&organizasyonid=1911&mfufredatTurId=932001)
- Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020. [\(14/07/2020\)](https://ilahiyat.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/31)
- Sağlık Bakanlığı Protokolü, 2015. [\(14/07/2020\)](https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Document/s/Sa%C4%9Fm%C4%B1k%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Protokol%C3%BC.pdf)
- Sağlık Kuruluşlarında Manevi Destek Hizmetleri Yönergesi, 2017. [\(09/08/2021\)](https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/detay/147/sa%C4%9Fm%C4%B1k-kurulu%C5%9Flar%C4%B1nda-manevi-destek-hizmetleri-y%C3%B6nergesi)
- Sakarya Üniversitesi Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, 2021. [\(10/08/2021\)](https://mdr.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19833/102219/anabilim-dali)
- Selçuk Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi, 2020. [\(14/07/2020\)](https://selcuksem.selcuk.edu.tr/egitim/manevi-rehberlik-ve-danismanlik-egitimi-sertifika-programi-uzaktan-egitim/4811)
- Türk Psikiyatri Derneği Açıklaması, 2019. [\(15/07/2020\)](https://www.psikiyatri.org.tr/2010/manevi-danismanlik-meslek-standardi-taslagi-hakkinda-aciklama)
- Ulusal Meslek Standardı Geliştirme Rehberi, 2019, s.4. [\(16.08.2021\)](file:///D:/md/UMS_Gelistirme_rehberi.pdf)
- Yalova Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi, 2020. [\(15/07/2020\)](http://yusem.yalova.edu.tr/egitim-376-manevi-rehberlik-ve-degerler-egitimi-egitmenligi-sertifika-programi)
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), 2017. 07.10.2017 tarih ve 75850160-104.01.07.01-690 sayılı yazısı.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), 2020. [\(15/07/2020\)](https://uluslararası.yok.gov.tr/uluslararasıilasmabologna/temel-bilgiler/bologna-sureci-nedir)